

Les pioneres de la Societat d'Història Natural de les Balears

The pioneers of the Natural History Society of the Balearic Islands

Guillem X. PONS^{1,2}, Joan MARCH², Damià VICENS², Laura DEL VALLE² i Miguel McMINN²

1 Dpt. Geografia, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de les Illes Balears. Ctra. de Valldemossa, km 7.5. Palma (Illes Balears). guillemx.pons@uib.es

2 Societat d'Història Natural de les Balears, carrer Margalida Xirgu 15, baixos, 07011 Palma

Resum: En un moment de la sortida de la II Guerra Mundial neix la Societat d'Història Natural de les Balears. Una Societat en que la majoria dels seus socis eren homes, destaquen un grapat de dones que foren les primeres en associar-se. Entre aquestes pioneres, en un món clarament masculí, cal destacar 6 dones: Teresa Valls Ramírez, Catalina de Sena Vives Pieras, Catalina Pallicer Ferrer, María Olvido Taix Terrasa, María Concepción Jaquotot Villalonga i Dina Moroee Bouden.

Paraules clau: pioneres, societat d'Història Natural de les Balears.

Abstract: *The Natural History Society of the Balearic Islands was born at a moment after the end of World War II. A Society in which the majority of its members were men, highlights a handful of women who were the first to join and gave more meaning. Among these pioneers, in a clearly male world, 6 women should be highlighted: Teresa Valls Ramírez, Catalina de Sena Vives Pieras, Catalina Pallicer Ferrer, María Olvido Taix Terrasa, María Concepción Jaquotot Villalonga i Dina Moroee Bouden.*

Key words: *pioneers, Natural History Society of the Balearic Islands.*

INTRODUCCIÓ

A partir de la Revolució de 1868 i del Sexenni Democràtic, s'inicia a Espanya el camí cap a corrents renovadors al terreny de l'educació. El desenvolupament capitalista incipient va provocar un canvi de rumb respecte al paper tradicionalment aplicat a l'educació femenina. L'augment progressiu d'una nova classe mitjana, l'aparició de noves professions i la influència de les idees feministes que recorren Europa provocaran un debat enverinat respecte al paper de la dona a la nova societat, així com el tipus d'educació més adequat per a aquesta. A finals del segle XIX i inicis del XX l'educació era un dret únicament masculí i el 71,4% de les dones eren analfabetes (en els homes es situava en el 55,8%), cada cop eren més les que sol·licitaven permís per realitzar estudis superiors, per la qual cosa un Reial Ordre de 16 de març de 1882 prohibeix "en endavant l'admissió de Senyores a l'Ensenyament Superior"; però l'interès femení pel coneixement ja era imparable (<http://www.ub.edu/ciudadania/hipertexto/evolucion/introduccion/Edu4.htm>). Tot i amb compte gotes la dona se va anar incorporant a la vida universitària (Pedrero, 2020). No fou fins al 8 de març del 1910 que es va autoritzar, mitjançant un Reial Ordre, l'accés lliure de les dones a la universitat a Espanya. En aquest temps han posat de manifest les seves capacitats i han aconseguit un avenç important en l'àmbit acadèmic i científic, dins d'una institució amb nou segles d'història (Bernal i Delgado, 2004).

El suport dels krausistes entre d'altres moviments pedagògics liberals que van sorgir a l'últim terç del segle XIX i principis del XX van constituir un suport definitiu per a la incorporació de les dones a l'educació. Fernando de Castro (1814-1874), inspirat en el pensament krausista, va ser un dels defensors i promotors de l'extensió de la cultura i el coneixement a les dones. Poc després de ser nomenat rector de la Universitat de Madrid (1868), proclama el seu interès per estendre la cultura al poble per mitjà de la Universitat, incloses les dones. Organitza les Conferències Dominicals per a l'educació de la dona (febrer de 1869), germen de l'*Asociación para a la Enseñanza de la Mujer*, i posteriorment crearà l'*Ateneo de Señoras y la Escuela de Institutrices*. La seva influència seria decisiva per eliminar les limitacions que tenia la població femenina per accedir a la Universitat. El desembre de 1869, Fernando de Castro va inaugurar el curs de l'*Escuela de Institutrices*. Vist l'èxit, va pensar a consolidar l'obra i va fer un nou i més decidit pas endavant amb la creació l'any següent de l'*Asociación para la Enseñanza de la Mujer*.

De 1910 a 1936 hi va haver un augment del 7.842% en el número d'universitàries matriculades, passant de les 33 a les 2.588 en 26 anys. Durant aquest període cal destacar dones tan importants com Catalina de Sena Vives Pieras, la primera Doctora en Ciències (1917) de l'estat espanyol (Rábano, 2020).

ELS INICIS DE LA SOCIETAT D'HISTÒRIA NATURAL DE LES BALEARS

La Societat d'Història Natural de les Balears (SHNB) va néixer el 1954, si bé l'embrió d'aquesta societat s'havia generat el Nadal del 1947 quan un grup de naturalistes que es reunien a un pis vora Sant Felip Neri parlaven de crear una associació i activitats, conferències, excursions científiques,... Prest van decidir crear una organització que aglutinés

els amants de la naturalesa. Després de la primera reunió el 10 de gener de 1948, amb 25 socis, s'aprova la proposta de constituir-se com a secció de les Balears de la Reial Societat Espanyola d'Història Natural (RSEHN), on el primer president va ser Miquel Massutí Alzamora (Felanitx, 1902-Palma, 1950). Després de discrepàncies amb la RSEHN, el 4 de setembre del 1954, es constitueix la SHNB, presidida per Joan Bauzá (Pons i Vicens 2004; 2006). Segons Andreu Muntaner (com. personals), la seu no va poder ser Montision perquè els capellans no acceptaren l'entrada de dones dins el col·legi, i per tant es cercà una nova seu a l'ampar del col·legi d'apotecaris de les Illes Balears.

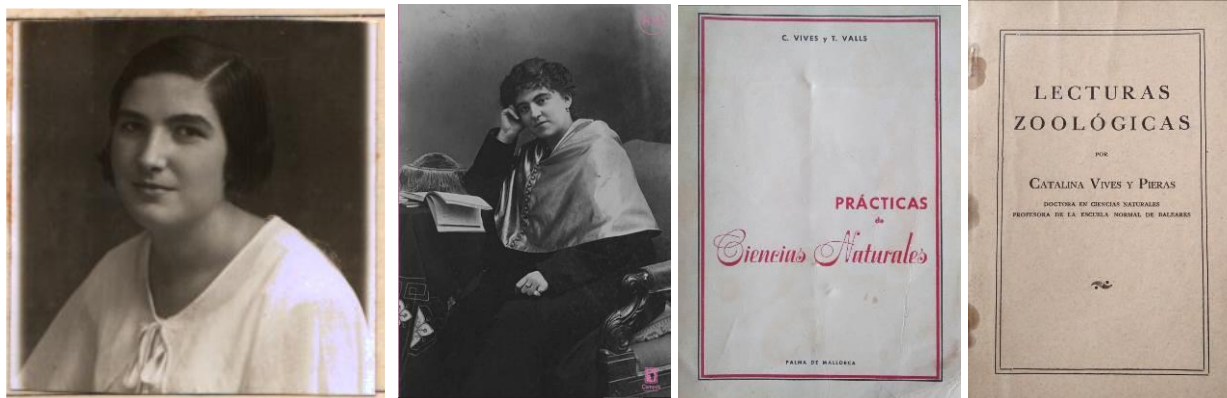
Entre aquestes pioneres, en un món clarament masculí, cal destacar 6 dones: Teresa Valls Ramírez, Catalina de Sena Vives Pieras, Catalina Pallicer Ferrer (Palma, 1920 c. - 3 de juny de 2006), María Olvido Taix Terrasa, María Concepción Jaquotot Villalonga i Dina Morrooe Bouden.

Teresa Valls Ramírez (13 de setembre de 1913- sense dades)

Llicenciada en Ciències Naturals per la Universitat de Barcelona, fou catedràtica d'institut. Fou la primera sòcia de la SHNB, sòcia fundadora. Ja apareix com a única dona a la primera sortida que se fa fer a les coves de Campanet (1948). Ocupà els càrrecs de Secretària i de vocal (Vicens *et al.*, 2018).

Al Bolletí 1951 de la SHNB apareixen unes paraules de reconeixement: "En estos tres años que lleva de vida nuestra Sociedad hay que lamentar la muerte de nuestro Presidente, el cual fué sustituido por el Sr. Guillermo Colom; hay que destacar la meritísima labor de la Srta. Teresa Valls, Catedrática del Instituto Femenino, durante el año que ocupó el cargo de Secretaria, y las diligentes gestiones del Sr. Andrés Muntaner en todo lo que condujo a la formación y progreso de la Sociedad.

Concepció Jaquotot es recorda de Teresa Valls que la tengué de professora a l'Institut i després coincidiren diverses vegades, com una persona molt ben formada, estricta i exigent amb els seus alumnes.

D'esquerra a dreta. Teresa Valls Ramírez (fotografia de l'expedient acadèmic de la Universitat de Barcelona de 1932, quan tenia 19 anys); Catalina de Sena Vives Pieras; dos dels llibres editats per les autores.

Catalina de Sena Vives Pieras (Madrid 1895 - 1979)

Fou la primera dona de l'Estat Espanyol en rebre un doctorat en Ciències Naturals. El curs 1910-1911 comença els seus estudis a la Facultat de Ciències de la Universitat Central de Madrid. Obté la llicenciatura el 30 de març de 1915 amb la qualificació d'excel·lent i amb premi extraordinari per oposició. Des del 1915 complementà els estudis a l'Escola d'Estudis Superiors de Magisteri amb els corresponents de doctorat. El seu títol de doctora fou expedit el 25 d'abril de 1917. En un principi, s'havia pensat que la primera dona en rebre un doctorat era Margarida Comas Camps, però posteriorment es va confirmar la major antiguitat del doctorat de Vives. El 1918 acabà els estudis a l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri i fou la número 1 de la seva promoció. La memòria del treball de fi de carrera fou *Estudio de la Metodología de las Ciencias Naturales* i versava sobre l'ensenyament de les ciències.

Va impartir conferències, va publicar articles de divulgació científica a la premsa de Mallorca i formà part del teixit associatiu de la Mallorca dels anys 20. Fou catedràtica de l'Escola Normal de Mestres de Balears i en fou directora fins a la seva jubilació. Va publicar *Lecturas Zoológicas* (Imp. de Francisco Soler Prats., Palma de Mallorca, 1928) i amb Teresa Valls Ramírez, l'obra *Prácticas de Ciencias Naturales (Geología, Zoología, Biología)* (1954). Es va casar el 1921 amb el matemàtic i també professor de l'escola Normal de Palma, Josep Maria Eyaralar. https://ca.wikipedia.org/wiki/Catalina_de_Sena_Vives_Pieras

Apareix a les actes com associada a la SHNB el 1952, amb aquesta referència "Presentamos a nuestros consocios a la Sra. doña Catalina Vives Pieras, Doctora en Ciencias Naturales y Profesora de Ciencias de la Escuela del Magisterio, la cual nos ha comunicado lo siguiente: «Tengo mucho gusto en considerarme socio de tan interesante agrupación científica. Si bien, por mis muchos trabajos y salud deficiente no me será dado concurrir frecuentemente a las sesiones, tengo un verdadero placer en inscribirme en la Sociedad y le ruego lo haga con la cuota de 10 pesetas. Aprovecho esta oportunidad para saludar a usted y demás compañeros.» Su dirección es: calle Blanquerna, 34, 1.» Teléfono 3620".

Catalina Pallicer Ferrer (Palma, 18 de març de 1917 - 3 de juny de 2006)

Biòloga i professora. Llicenciada en ciències naturals, s'encarrega de la substitució de Rafael Alvarado Ballester, catedràtic de l'Institut "Ramon Llull", quan aquest demana (1950) una excedència especial per fer la tesi doctoral i preparar oposicions a càtedra d'Universitat. Ocupa aquesta plaça (1950-1953) fins que cessa a petició pròpia per fer oposicions a càtedra d'Institut, que guanya (1955). Després d'uns anys a l'Institut d'Eivissa, obté el trasllat a l'Institut Joan Alcover. El 1952 explica als seus alumnes del tercer curs de batxiller del Ramon Llull, amb dues sessions, el tema titulat L'endogènesi compendia i explica la filogènesi, que implica el retrobament de les tesis de l'evolucionisme darwinista, prohibit en el centre i condemnat des del curs 1936-1937. Les seves explicacions el director Bartomeu Bosch, després d'uns dies d'incertesa, les dóna per bones atenent l'opinió i els coneixements de Joan Capó Bosch, professor de religió, coneixedor de les tesis del teòleg i paleontòleg francès Teilhard de Chardin. Amb la seves classes, Pallicer reposa a l'Institut el respecte pel mètode científic, qüestionat durant molts d'anys. El 1952 es dóna d'alta a la Societat d'Història Natural de les Balears. Contreu matrimoni amb Jaume Serra Carbonell, professor titular de matemàtiques de l'Institut "Ramon Llull". La darrera part de la seva docència l'exerceix com a titular de la càtedra de ciències naturals de l'Institut Joan Alcover. <https://miquelcinema.blogspot.com/2014/04/ies-ramon-llull-palma-mallorca.html>

Maria Olvido Taix Terrasa

Maria Concepció Jaquotot Villalonga

María Olvido Taix Terrasa (Alacant, 21 d'agost de 1924 - 15 d'agost de 2004 Port de Pollença)

Llicenciada en Ciències Naturals, apareix a les actes com a sòcia el 1951. Fradina. Filla del coronel d'enginyers Ramón Taix Atorrasagasti i Maria del Olvido Terrasa Pou. donava classes. Professora agregada de l'Institut masculí de Palma (actualment IES Ramon Llull) i catedràtica de Ciències Naturals de l'IES Antoni Maura. Fou membre de la junta de publicacions del Bolletí, al 1958, quan n'era el director de publicacions el pare Rafel Genestar Serra. Fou vocal 1960-1973 del col·legi oficial de doctors i llicenciats de Balears.

María Concepción Jaquotot Villalonga (1932--)

Llicenciada en Ciències Naturals i després en Farmàcia, les dues llicenciatures cursades a Barcelona. Apareix a les actes a partir de l'any 1952 com a associada.

Se va associar junt al seu pare Marià Jaquotot Molina (1897-1994), comerciant i il·lustre esperantista i naturalista que treballava a les mines de lignits de Santa Maria (Orell, 1994). M. Concepció va donar classes a l'Institut de Palma, a Madre Alberta (que estava a les avingudes) i el Convent de Sóller fins que deixà l'ensenyament i posà una apotecaria. Allà va conèixer el que seria el seu home Jeroni Orell Casasnovas (Llorens, 1995).

Encara recorda perfectament els inicis de la SHNB, fins hi tot de les reunions a principis del 50 amb Andreu Muntaner, Andreu Crespí, Guillem Colom, Llorenç Garcies, Marià Jaquotot (el seu pare) i altres fetes al local que cedia el Col·legi d'Apotecaris que estava a prop de Sant Felip Neri de Ciutat (no al lloc actual del COFIB). Abans de constituir-se la societat, fins hi tot quant cercaven algú que tengués algun conegut dins l'Ajuntament o dins el Govern Civil per tal de poder aclarir i facilitar els tràmits per constituir 'La Societat'. A la postguerra encara era 'complicat' crear una societat dedicada a les 'ciències naturals'.

Andreu Muntaner (5 o 6 anys més que ella) és qui va engrescar-la a ella i al seu pare a participar a l'inici de 'La Societat'. En Marià Jaquotot durant 'el moviment' (guerra civil) havia explotat les mines de lignit de Binissalem - Alaró i en certa manera era conegut 'per les autoritats'. En aquests inicis, es cercaven persones 'conegudes' i/o llicenciats per tal de demostrar la 'serietat' de les intencions de la SHNB. Ella i el seu pare varen ésser dels primers 20 o 25 socis de 'La Societat'. Anys més tard conegué a Jeroni Orell Casasnovas soci de 'La Societat' amb qui es va casar.

Durant aquests primers anys va tenir un tracte amb Miquel Massutí (primer president de la SHNB), Jansà, Jurado, Joan Cuerda, Mossèn Bataller, Oriol de Bolòs, Guillem Mateu i Tadeus Reichstein. Amb aquest darrer, premi Nobel de Fisiologia o Medicina (1950) pels seus estudis de les glàndules suprarenals i el descobriment de la cortisona, que visitava cada any Sóller, va tenir un tracte d'amistat personal que perdurà fins a la seva mort el 1996. Conjuntament amb el seu home Jeroni Orell, publicà el 1968 *Asplenium majoricum* R. Litardiè, su área de expansión en la Sierra Norte de Mallorca. *Collect. Bot.*, 7 (1): 559-571.

Distintes fotografies de Dina Moroee Bowden. La foto de la dreta vestida de pagesa fent homenatge a Frai Juníper Serra. Fonts. (esquerra) <http://elarchivodemisrecuerdos.blogspot.com/2012/08/dina-moore-bowden.html> (central i dreta) <https://sandiegohistory.org/journal/1981/july/memoriain-2/>

Dina Moroee Bowden (Califòrnia, 1893-Palma, 1981)

Al Bolletí de 1952 s'indica el moment de la seva associació "Don Andrés Muntaner ha presentado a la distinguida señora Mtrs. Dina Moroee Bowden, que vive en calle California, Portals Nous. Es de nacionalidad norteamericana, gran devota de Fray Junípero Serra y por ende de Mallorca a la que desea ver *floreecer* culturalmente. De momento nos regala la Flora Balear de Barceló i Combis para la biblioteca".

Durant dècades la família Bowden va estar molt vinculada a Mallorca i, sobre tot, a Portals Nous. Dina va tenir un paper essencial durant la II Guerra Mundial, a l'ajuda de refugiats que fugien de Hitler.

El seu nom real era Annie Frances, i Moore, el llinatge de son pare, però se la coneixia entre familiars i amics com a Dina i així li agradava que li diguessin. Era filla de pares nord-americans i d'avis immigrants als EE.UU., procedents d'Escòcia i d'Irlanda.

Varen tenir distintes estades a Mallorca però en acabar la II guerra mundial retornaren a Mallorca. Gran impulsora de la figura de Frai Juníper Serra va promocionar la cultura de Mallorca, funda el club de "Los amigos de Mallorca".

AGRAÏMENTS

Volem agrair a Maria Concepció Jaquotot Villalonga, l'única que resta entre nosaltres d'aquestes pioneres, totes la informació que va posar al nostre abast a l'hora de realitzar-li l'entrevista a Sóller el 30 de juny de 2022. I la inestimable ajuda de Montserrat Puyol Rodríguez Cap de Secció de l'Arxiu del Govern de les Illes Balears per aconseguir informació d'antics expedients.

BIBLIOGRAFIA

- Bernal, J.M. i Delgado, M.A. 2004. De excluidas a protagonistas: las mujeres en la construcción de las ciencias escolares en España (1882-1936). *Revista de Educación*, 335: 273-291.
<http://elarchivodemisrecuerdos.blogspot.com/2012/08/dina-moore-bowden.html>
<http://elarchivodemisrecuerdos.blogspot.com/2020/06/in-memoriain-dina-moore-bowden.html>
<http://www.ub.edu/ciudadania/hipertexto/evolucion/introduccion/Edu4.htm>
https://ca.wikipedia.org/wiki/Catalina_de_Sena_Vives_Pieras
<https://miquelcinema.blogspot.com/2014/04/ies-ramon-llull-palma-mallorca.html> (blog realitzat per Miquel Alenyà)
- Llorens, Ll. 1995. *In memoriam* Jeroni Orell Casasnovas (1924-1995). *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 38: 185-187.
- Orell, J. 1994. Marià Jaquotot Molina "*in memoriam*". *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 37: 230-231.
- Pedrero, D. 2020. Las primeras mujeres universitarias en España (1870-1936). In: <https://archivoshistoria.com/las-primeras-mujeres-universitarias-en-espana-1870-1936/#:~:text=Maseras%20se%20convierte%20as%20en,carrera%20de%20Derecho%20en%201841.mayo%2018,%2020>
- Pons, G. X. i Vicens, D. 2004. La Societat d'Història Natural de les Balears (1954-2004): cinquanta anys de passió per la natura. IV Jornades del Medi Ambient de les Balears. SHNB, 247-249.
- Pons, G. X. i Vicens, D. 2006. Cinquanta anys d'estudi i divulgació de la natura de la Societat d'Història Natural de les Balears (1954-2004). Actes de la VIII trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica. SCHCT. Barcelona, 379-389.
- Rábano, I. 2020. Pioneras en la Paleontología española: María Teresa Rodríguez Mellado (1921-1985). *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 114: 161-175.
- Vicens, D., Pons, G.X. i Ginard, A. 2018. Les primeres juntes directives de la Societat d'Història Natural de les Balears (1954-1967). In: Pons, G.X., del Valle, L., Vicens, D., Pinya, S., McMinn, M. i Pomar, F. (eds.). Llibre de ponències i resums de les VII Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears. VII Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears. 540-543.